

DANSKSPROGET DIGTNING UNDER FREDERIK II

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

Late medieval Catholic poetry and Lutheran pamphlets had made up the bulk of the printed matter that was published in Denmark before 1559. Under Frederik II an artistically valuable secular Danish literature slowly came into being, written by parsons, historians and teachers. Generally combining respect for the culture of ancient Rome and Greece with an eagerness to further Lutheranism, they unfortunately lacked a contemporary poetical idiom and therefore stuck to traditional stylistic devices and old-fashioned medieval metres considered outdated abroad. Anders Sørensen Vedel's Danish translation of Saxo's Gesta Danorum (1575) featured prominently, as did his anthology of 100 medieval popular ballads (1591), commissioned by two consecutive chancellors and by the queen respectively.

Frederik II hentede gerne dygtige udlændinge til Danmark for at bibringe riget den moderne europæiske renæssances normer – i arkitektur og musik og til organisering af hoflivet. Det kunne han selvsagt ikke gøre, når det drejede sig om dansksproget digtning. Den måtte graves ud af fødelandets egen jord, ressourcerne var indskrænket til hans egne uddannede og dannede undersåtter.

Baggrund

I 1495 udkom *Then danskæ Krønnickæ* (oftest kaldt *Rimkrøniken*) som den første bog på dansk, der også var trykt i Danmark.¹ Det er en middelalderlig tekst med uvis oprindelse, som formentlig foreligger redigeret sammen fra 1430'erne, måske ved en broder Niels i Sorø. Værket tjener med sin lange række tilbageskuende monologer af danske konger et nationalhistorisk formål som versificeret lærebog for regenter og deres undersåtter, altså den genre, der hedder *speculum regale* (Kongespejl). I indledende verslinjer og opsummerende karakteristikker indsættes kristelig moralisme til understregning af, hvor ilde det går konger, som ringeagter kirker, klostre og gejstligheden. For udgivelsen står den til København indvandrede hollandske bogtrykker Gotfred af Ghemen († ca. 1510), hvis danske produktion på ca. 25 titler blandt andet omfatter versromanen *Flores og Blanseflor* (ca. 1504 og igen 1509), den dialogiske skolebog *Lucidarius* (1510) og *Skånske og Sjællandske Lov* (begge 1505). Hans repertoire består

¹ Toldberg 1961.

i mangel af passende samtidslitteratur mest af ældre middelalderligt materiale, som dog ikke er totalt blottet for eksempler på en vis sprogfærdighed og finesse.

Et vidnesbyrd om den sidste katolske tid i Danmark udgør tre teologiske læredigte af Odense-præsten Hr. Michael, *Jomfru Mariæ rosenkrans* (skrevet 1496), *Om skabelsen* og *Om menneskets levned*, trykt af Poul Ræff i København 1514-1515;² sidstnævnte genudgives ved Anders Sørensen Vedel (1542-1616) i 1571. Det anonyme skuespil *Ludus de Sancto Canuto Duce* (Spillet om hellig hertug Knud) er et drama bygget over første halvdel af den middelalderlige legende om den danske helgen Knud Lavard og skrevet i danske rimede vers; sprogformen i en afskrift fra 1574 ff. daterer det til ca. 1500, men det trykkes først i 1868 og kommer i en ny udgave 2005.³

Derimod blev de 19 år mellem 1517 og 1536 en ventetid for en skønlitterær fornyelse, mens store kræfter anvendtes på at gennemføre den evangelisk-lutherske religionstolkning i Danmark. Tre lutherske kampskrifter i form af rimet dramatik har alle udenlandske forbilleder trods en til tider djærv dansk lokaliseringsproces, således er værtshussamtalen *Peder Smed og Adser Bonde* fra ca. 1530 henlagt til Skive i Salling og et madonna-billede i Grimmental i Thüringerwald fra det tyske forlæg erstattet af et tilsvarende i Karup.⁴

Danskesproget digtning, der ikke vedrørte kirkekamp eller gudstjeneste, blev ikke prioriteret højt. En undtagelse danner to udgivelser fra 1534 ved Christiern IIs "undervisnings- og kulturminister", humanisten Christiern Pedersen (ca. 1480-1554), begge trykt i Malmø lige før udbruddet af borgerkrigen Grevens Fejde, nemlig *Olger Danskes Krønike* (12 optryk frem til 1914) og *Karl Magnus' Krønike* (17 optryk frem til 1847). Trods Ghemens tidlige tryk fra ca. 1509 af sidstnævnte (som dog kun har overlevet i et halvt eksemplar) er det først i Chr. Pedersens to oversættelser, Holger Danske for alvor gør sin entre som dansk nationalhelt. I 1591 medtager Anders Sørensen Vedel to Holger-viser i sin patriotiske folkeviseantologi *It Hundrede vduaalde Danske Viser* (sædvanligvis kaldt *Hundredvisebogen*) (I:12-13).⁵

Utrykt i perioden forbliver de tre ældste skuespil på dansk, farcen *Den utro Hustru*, moraliteten *Paris's Dom* og helgenindestykket *Dorotheæ Comoedia*, nedtegnet i Odenselæreren Christiern Hansens håndskrift fra ca. 1530, udgivet tekstkritisk i 1874 og 2004.⁶ Claus Christoffersen Lyschander (1558-1624) forfattede på privat bestilling i 1597-1602 en rimkrønike om adelsslægten Bille. Den blev udfærdiget i fem håndskrevne eksemplarer, som atter genererede senere afskrifter, men tryktes først i 1722 under det

² Molbech 1836.

³ Birket Smith 1868 og Stedstrup 2005.

⁴ Mogensen 1936.

⁵ Thuesen 1993, 83-85, 88-90.

⁶ Birket Smith 1874, Stedstrup 2004.

forkerte forfatternavn Birgitte Bille og blev udgivet videnskabeligt i 1888 og på ny i 1989.⁷ I en afskrift foranstaltet og opbevaret (senest fra 1624) af Tycho Brahes søster Sophia meddeles det, at teksten går tilbage til en kortere anekrønike fra ca. 1540;⁸ denne er det imidlertid ikke lykkedes at opspore. Manuskriptet til et muligt hovedværk er ligeledes gået tabt, Chr. Pedersens efter sigende meget bredt omskrivende danske Saxo-oversættelse.

Efterreformatrisk litteratur.

I sine 23 regeringsår fra 1536 til 1559 havde Christian III travlt med at hele befolkningens sår efter borgerkrigen og forsone indenlandske fjender med sig og hinanden, hvad der i rigt mål lykkedes.

Omkring århundredets midte har reformationen konsolideret sig som ny kultur. Det markeres litterært ved den første hele trykte danske bibeloversættelse i 1550, opkaldt efter Christian III; format og pris viser, at bogen er beregnet på kirkebrug, ikke på private læsere. Og nu bliver der så omsider energi til overs til igen at beskæftige sig med verdslig litteratur på dansk i det nye trykmedium. Hermann Weigere (†ca. 1555), broder til humanisten Henrik Smith, udsendte i 1555 *En Ræffue Bog*, oversat fra en nedertysk version af den middelalderlige franske *Roman de Renard* og trykt i Lübeck. I en moderne tekstkritisk udgave fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab fylder teksten 601 velvoksne sider.⁹ Det er i dyrefablens form en lystig satire over samfundet set nedefra. Versemålet er middelalderens standardvers, knittelverset, som regelmæssigt har 4 trykstærke stavelser pr. linje, nogle gange dog kun 3, kombineret med en friere udfyldning linje for linje med tryksvage stavelser, der formentlig stemmer med ukunstlet talesprog. I sin dedikation til kong Christian III, dateret 20. september 1554, opridser Weigere efter en udførlig beskrivelse af kongens fromhed og gode kristelige gerninger under reformationen kort og præcist den litterære situation:

Kære naadigste Herre wi haffue gantske faa Bøger her vdi Danmarck paa vart Danske maal vdi huilcke eder K.M. eller andre kunde haffue lyst at læse, vden eniste denne Bibel som nu er sagt och naagle faa Postiller, Nw er dog icke vel mueligt, at eders naade kunde stedse och idelige læse i den hellige scrifft, Men haffue oc stundem behoff at forlyste eders K.M. sind och forstand vdi Historier och andre høuiske verdslige Bøger som icke Ere mod Gud eller hans hellige ord, Thi aff Mange och atskillige Bøger, kan man annamme och lære allehonde forstand vnderuisninger och lærdomme.

Det sidste er faktisk en temmelig dristig påstand, som Weigere omgående på god renæssancevis belægger med eksempler fra antikken, nemlig den græske maler Zeu(x)sis med et idealiseret Juno-billede sammensat af træk fra syv udvalgte kvindelige modeller, den romerske politiker Cicero med

⁷ Rørdam 1888, Lundgreen-Nielsen & Petersen 1989.

⁸ Lundgreen-Nielsen & Petersen 1989, II, 119.

⁹ Møller & Sandfeld 1915-23.

hans retoriske selvopdragelse og dennes landsmand Quintilian med hans generelle opfordring til at studere mange begavede mænds bedrifter (Liber X.1). For en sikkerheds skyld slutter Weigeres argumentation dog med at konstatere, at læsning af mange verdslige bøger er bedre end læsning af en eneste, men at Bibelen ikke har brug for at blive suppleret af andre bøger.¹⁰

I et originalt indledningsrim, hvor oversætteren lader bogen tale om sig selv, gør den opmærksom på de lærde noter, der oplyser den digteriske tekst.¹¹ Det videnskabelige apparat til denne folkesprogsudgivelse er da også fornemt, overført som det er fra samtidige internationale udgaver af antikke tekster. Weigere skriver talrige korte **marginalnoter**, som dels opsummerer, hvad der sker, dels moraliserer over det. Hver bog (del) har et **forhåndsreferat i prosa** (argumentum), og hvert afsnit (kapitel) i vers tilknyttes en undertiden meget fyldig **kommentar** (glos(s)e) med bibelhenvisninger, citater af andre forfattere og yderligere moralske udlægninger, gerne pædagogisk og praktisk nok nummererede. Endelig er værket gennemillustreret med prægtige træsnit, også i glosserne; de stammer fra de to nedertyske Rostock-udgaver af digtet besørget 1539 og 1549 af Ludwig Dietz, der siden kom til at lede trykningen af den danske 1550-Bibel. Den danske *Rævebog* kan ses som mønster for udgivelse af verdslige tekster også under Frederik II. Kun er det lidt vanskeligt at forestille sig, at en bog i et så dyrt og elitepræget udstyr skulle kunne ramme det folkelige publikum, som primært måtte føle sig tiltalt af digtets syn på de herskende samfundslag.

Et særligt problem rejses i det 16. århundrede af den gruppe digte, der langt senere får betegnelsen folkeviser. De bliver i stort tal indsamlet, nedskrevet og kopieret fra omkring 1550 til omkring 1600 i en række håndskrifter, der udgør overleveringens grundstamme: Hjerkebogen, Anders Sørensen Vedels visearkiv (Svaning I og II, Rentzell, den tabte toms IV), Karen Brahes folio. Trods en udbredt forestilling i dag om kulturelt aktive adelskvinders særlige rolle i traderingen skyldes den ældste overlevering dog unge adelsmænd, der tager initiativer til og ejer håndskrifter. En forsker har talt om "en sand poesibogs-mani": man anbefalede visetekster til hinanden og udvekslede dem.¹² Det var professionelle skrivere, der blev sat til at afskrive, men håndskrifterne har også nu og da ejerens personlige betragtninger i egen hånd. Vedel noterede rask væk ændringer i de håndskrifter, han disponerede over.

Om folkevisernes alder hersker der stor uenighed, rækkende fra 900-tallet (Svend Grundtvig m.fl.) til nedskrivningstidspunktet (Paul V. Rubow, Helge Toldberg, Erik Sønderholm, Flemming Lundgreen-Nielsen).¹³ Man kan fastslå, at folkeviser er en litteratur, der altovervejende handler om overklassen i middelalderen og også dyrkes og trives i en overklasse, da de

¹⁰ Møller 1915, 12-14; K.M. = Kongelig Majestæt(s).

¹¹ Møller 1915, 17.

¹² Bom 1973, 189.

¹³ Lundgreen-Nielsen 2002, 155-165.

bliver mode ved Christian IIIs og Frederik IIIs hoffer. En meget lang mundtlig tradition forudsættes gerne, men de ældste sikre, altså nedskrevne, spor af folkeviser kan dårligt følges længere tilbage end til ca. 1440, hvor enkeltordene i første strofe af visen om Angelfyr og Helmer Kamp¹⁴ i mangel af bedre viden må posere som stednavne på Grønland i en kopi af den danske geograf Claudius Clavus' landkort over den fjerne ø.¹⁵ Et større uddrag af en senere i helhed kendt vise danner syv strofer af forklædningsvisen "Ridderen i Hjorteham", som er overleveret i et blandingshåndskrift i Linköping fra 1490erne.¹⁶ Christian IVs formelle og reelle magtovertagelse ved kroningen i 1596 markerer afslutningen på de hjemlige folkevisers accept ved hove – den unge konge var meget interesseret i moderne musik og hidkaldte udenlandske musikere og komponister til riget for at bringe Danmark på europæisk niveau også i denne henseende. Den ældste melodinedtegnning til en folkevise, nemlig "Oluf Strangesens Dystridt",¹⁷ er i øvrigt foretaget af Anders Sørensen Vedel¹⁸ i forbindelse med redigeringen af tekster til *Hundredvisebogen*, 1591 – der imidlertid slet ikke medtager melodier. Nogle af viseteksterne i en andagtsbog med åndelige sange og prosabønner ved præsten Hans Christensen Sthen (1544-1610), *En liden Haandbog*, 1578, deler stilistisk træk og grundtone med folkeviserne.¹⁹ Sthens senere smukke folkeviseagtige kristelige lyrik offentliggøres i endnu en andagtssamling, *En Vandrebog*, 1589.²⁰ Hvilken vej påvirkningen er gået, kan diskuteres. I stil og versbygning adskiller folkeviserne sig ikke væsentligt fra den signerede og tildels også trykte samtidslyrik under Frederik II.

Frederik II som dansk litterær mæcen

Kommer vi nu til Frederik IIIs regeringstid, betyder den korte Ditmarskenkrig i 1559 og Den Nordiske Syvårskrig 1563-70 nok en forsinkelse for oparbejdelsen af en seriøs litterær kultur på dansk. En dansk udgave af en fransk versroman, *Persenober og Konstantianobis*, udsendes af bergenseren Henrik Christensen i 1560, men kun et optryk fra 1572 er bevaret.²¹ Krigsårene fremkalder en håndfuld lejlighedsdigte, hvoraf nogle kendes i enkelttryk som flyveblade, andre som afskrifter i håndskrifter, atter andre falder i begge kategorier.²² Og naturligvis skal man nævne *Den danske Psalmebog, met mange Christelige Psalmer, Ordentlig tilsammenset, formeret oc forbedret*, 1569, den første autoriserede for den evangelisk-lutherske kirke i Danmark, redigeret af Hans Thomissøn (1532-73). Det

¹⁴ Grundtvig 1853, nr. 19 D, Grüner-Nielsen 1933-58, 15-16.

¹⁵ Bjørnbo & Petersen 1904.

¹⁶ Grundtvig 1854, nr. 67 A.

¹⁷ Olrik 1895, nr. 329 B og C.

¹⁸ Nielsen 1976, 270 (med forkert oplysning om anonymitet), 413.

¹⁹ Lyster 2003.

²⁰ Lyster 1994.

²¹ Olrik 1925.

²² Grüner-Nielsen 1912-31.

digteriske håndværk såvel i de originale som oversatte salmer fremkalder ikke megen æstetisk nydelse hos moderne læsere på grund af den blandede metrik. Verslinjerne defineres nemlig ligesom i folkeviserne ved antallet af trykstærke stavelser, men dette princip søges forenet med forestillingen om et fast antal af stavelser i hver linje uanset stærktryk eller svagtryk svarende til de tyske middelalderlige mestersange.

En versteori, der gælder dansk poesi, findes næppe. Digteren og komponisten Niels Olufsen Halveg(ius) (ca. 1534-90), rektor i Roskilde 1566-74, skal have skrevet poetologiske overvejelser på latin og komponeret melodier til Horatsiske oder, hvoraf der ses glimt i et manuskript fra 1627 af metrikeren Peder Jensen Roskilde,²³ men ellers er de ikke bevaret.

En elev fra Thomissøns tid som ung rektor i Ribe er den tidligere nævnte, kun ti år yngre Anders Sørensen Vedel, for hvem det i 1571 lige efter freden i Stettin lykkedes at få udgivet værket *Antichristus Romanus. Romske Paffuers leffnede oc gerninger*. Bogen, hvis egentlige tekst omfatter 464 tryksider med over 10.000 verslinjer (hvortil skal lægges fortale, æredigte, efterskrift og historiske oversigter), bygger på en efterladt versificeret fordanskning ved Århus-bispen Mads Lang (†1557) af en latinsk pavekrønike, som stammer fra den italienske humanist Platina (†1481). Vedel har gennemgående forkortet sit forlæg for den ældre paverækkes vedkommende, mens de seneste paver til gengæld får en kraftigt udvidet behandling. Vedels tekst begynder i Rom med en samtale mellem en dansk pilgrim og nogle romere, men skifter fra og med 2. bog (af i alt 8) over til pavemonologer. Tendensen bliver naturligvis antipavelig. Det ambitiøse epos er bearbejdet på initiativ af kansler Johan Friis og har til og med Marita Akhøj Nielsens disputats *Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder*, 1-2, 2004, været regnet for Vedels selvstændigste digteriske præstation. Ved forsvarshandlingen 19. november samme år oplyste doktoranden imidlertid, at hun havde lokaliseret en afskrift af Vedels forlæg og herefter måtte konstatere, at hans trykte tekst vidtgående var en stilistisk bearbejdelse af Langs oversættelse. En videnskabelig udgave af Vedels tryk, som hun arbejder på til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, vil behandle sagen nøjere.

Et sprogligt hovedværk i Vedels forfatterskab er hans Saxo-oversættelse fra 1575, igangsat og støttet af hele to successive kanslere, Johan Friis og Niels Kaas. Vedels udgangspunkt er formentlig en håndskreven oversættelse udført af Christiern Pedersen. Dette forlæg er desværre siden gået tabt ved Københavns brand 1728, så det er ikke muligt at afgøre, hvilken hjælp Vedel har fået af Pedersen. Vedel erklærede selv i forord, at såvel Mads Langs som Chr. Pedersens forsøg ikke var meget værd, men måske skal man mere se det som et taktisk træk fra aktiv skribent over for døde forgængere end som den saglige sandhed. En seriøs forfatter på Frederik IIs

²³ Arnholtz 1953, 34, 48, 61, 63.

tid er helt afhængig af sine høje protektorer og derfor interesseret i at promovere sig selv. Saxo-oversættelsen blev senere til betydelig inspiration i en anden renæssance, den oldnordisk-romantiske, som bl.a. Oehlenschläger og Grundtvig stod for i første halvdel af det 19. århundrede.

Det kan endvidere bemærkes, at Vedel i 1577 – Christian IVs fødselsår – udgav en dansk oversættelse af syv bodssalmer af Petrarca på begæring af medicinprofessor Hans Philipsen (Pratensis) (†1576) – det er dog uvist, om hans kilde er den italienske original eller en latinsk gendigtning.²⁴

I årene 1578-95 satte Vedel sig selv det mål med støtte fra kongen og rigsrådet at forberede og skrive en Danmarkshistorie i fortsættelse af Saxo. Vedel vaklede længe mellem at udføre den på latin eller dansk, inden han besluttede sig for modersmålet. Færdig blev en fortale og en behandling af Svend Tveskæg, begge udgivet på tryk i 1705 ved et oldebarn af Vedel, Johannes Lauerentzen. Men på grund af de mange forarbejder, Vedel måtte indsamle materiale til og derpå skrive drøftende versioner af, kom han tilsyneladende ikke videre. I 1595 tabte formynderregeringen tålmodigheden med ham, fratog ham det meste af støtten og beordrede ham til at aflevere, hvad han havde skrevet og excerperet, til en efterfølger med officiel titel af kongelig historiograf, Niels Krag. Herefter publicerede Vedel intet i de sidste tyve år inden sin død i 1616.

Vedel må være den første dansksprogede forfatter, der i moderne forstand har sit eget forfattermæle – genkendeligt lige fra pavekrøniken til hans sidste trykte værk tyve år senere, *Hundredvisebogen*, 1591. Den skyldtes i øvrigt også en bestilling, denne gang fra Frederik IIs hustru, den mecklenburg-schwerinsk-fødte dronning Sophia (1557-1631). Da hun og Vedel i sommeren 1586 tilfældigt blev fastholdt under en storm på øen Hven, hvor de besøgte Tycho Brahes forskningsinstitut, bad dronningen om en afskrift af de viser, Vedel underholdt hende med og om.²⁵ Selvom Vedel trods flere rykkere lod projektet trække i langdrag, endte han faktisk med at realisere det, endda i en trykt bog med 100 numre – den første samling af anonyme folkeviser på tryk i Europa og grundlæggende for Danmarks ry som den nordeuropæiske episk-lyriske ballades hovedland. Frederik II var ikke til stede på Hven i 1586, men det er ikke usandsynligt, at Vedel på sin tilbagerejse til Ribe mødte kongen på dennes vej fra Lüneburg til København og benyttede lejligheden til at sikre sig tilladelse til at oprette et lille privattrykkeri i sin ripensiske bolig.²⁶ Det kom dog kun i funktion med trykning af otte bøger 1591-92.²⁷ I tilegnelsen til enkedronningen i 1591 erklærer Vedel, at de sidste år ikke har været en tid at synge viser i – vist en hentydning til Frederik IIs død i 1588 som knap 54-årig. I den følgende fortale til læseren – den første afhandling om folkevisegenren som sådan og forbløffende alsidig – opbyder Vedel megen snilde for i argumenter og

²⁴ Sørensen 2004.

²⁵ Thuesen 1993, 26-27.

²⁶ Wegener 1847, 148-149 med noterne 12 og 16.

²⁷ Dal 1998, 51-63.

retoriske vendinger at karakterisere folkeviserne som smuk og religiøst set uskadelig fiktion. Med et uigendriveligt citat af Horats (*Ars Poetica*, v. 333) kan de såvel fornøje som gavne – det sidste som kilde til historie, til morallære, til kulturhistorie og til sprogkendskab. Til slut erklærer Vedel ud fra endnu et Horats-citat (sammesteds, v. 9-10), at poesiens sande væsen ligger i den kunstneriske frihed til at medtage og udnytte selv usandsynlige eller eventyrlige træk. Folkeviserne skal nydes af dem, der kan, og de, som ikke ynder dem, må have lov til at gå uden om dem. Men Vedel pointerer, at folkeviserne er mindre skadelige for den sande kristne end kødelige bole- eller elskovsviser og forargelige skændedigte, for slet ikke at snakke om andre farlige tidsfordriv som drukkenskab og kort- eller brætspil.²⁸ Vedels tone i forsvaret for verdslig digtning er mærkbart sikrere end Weigeres i *Rævebogen* 36 år tidligere. Det ses let, at Vedel har to sjæle i sit bryst: en protestantisk præstesjæl, der bør tage afstand fra det ikke-kristelige som tidsspilde, og en renæssancesjæl, der tillader sig at søge skønhed med belæg i antik kultur. Splittelsen bemærkes også, skønt svagere, i redaktionelle fortællinger til en række danske reformatoriske salmebøger 1529-75.²⁹ Den søgende og prøvende Anders Sørensen Vedel er i kraft af belæsthed og sprog talent sin tids absolutte litterære hovedskikkelse.

Som en anden dansk epiker i Frederik II's regeringstid kan noteres Rødby-præsten Rasmus Hansen Reravius (?-1582) med *Frederichs den Andens (...) Kronings oc Brøllups Historie*, 1574 (optrykt allerede i 1576), der i jævne og uprydede parrimede knittelvers skildrer de to titelbegivenheder. Om kanonsalutten ved dronningens kroning hedder det således malende, men måske lidt overdrevet: "Der beffuede Jord oc Husene ved, / Oc stene aff tagene fulde da ned, / Glasset falt vd aff Vinduffue ocsaa, / Dørrene ned paa gulffuet da laa. / Hestene sprunge de skrøde oc rende, / Stor lyst oc glæde vaar der for hende".³⁰ Reravius' forord priser den bundne form, fordi vers er lettere at huske end anden skrift, hvad der antyder et sigte på oplæsning snarere end individuel stillelæsning. Frederik II's død i 1588 foranlediger Falster-præsten Oluf Pedersen Kongsted (Regiostadanus) (?-1593) til at udgive en *Graffscrifft* over ham året efter, ligeledes på vers. I et rim "Til Læseren" undskylder han den forsinkede offentliggørelse med, at tiden løb fra ham, og forsikrer, at han ikke ønsker at forny kongehusets sorg, men vil pleje den afdødes salige ihukommelse. De to præster skriver journalistisk belærende samtidsreportager uden at hæve sig til en nationalhistorisk monumentalitet. Kongsted siger selv afbødende om sin digtning: "I lærde Mend tager oc den for got, / Eders pæn maa den *Corrigere*, / Dog acter ieg intet *Zoili* spot, / Som pleyer alt vilde *Mestere*, / Det er hans gamle *Arpe* oc seed, / (Ah, at hand vilde mig høre) / Andris at

²⁸ Lundgreen-Nielsen 2002, 178-182, 192-203.

²⁹ Balslev-Clausen 2004, 245-281.

³⁰ Reravius 1574, K v v.

laste hand saare vel veed, / Dog lidet hand selff kand giøre".³¹ Til hollænderen Hans Kniepers tapeter, vævet 1580-85 til den store sal på det nye slot Kronborg, skriver abbed Iver Bertelsen (?-1583) på bestilling en række monologiske kongerim, ret hjælpeløst formulerede i primitiv rimkrønikestil. De bruges imidlertid ikke, overlever i private afskrifter og offentliggøres i 1646 i trykkeren Jørgen Holsts bog *Regum Danicæ Icones* (Danmarks kongers billeder) .

Desuden er anonymt oversatte prosahistorier på markedet, de såkaldte folkebøger, som gengiver tysk og især fransk verseepik fra middelalderen i en kunstløs og til tider primitiv dansk prosatone. De var populære blandt almindelige læsere. Den tyske beretning fra 1587 om doktor Fausts fantastiske liv og gruelige død foreligger således allerede i 1588 på dansk. På danske vers udkommer ligeledes i 1588 den oversatte *Kong Laurins Historie*, som dog kun haves i ét defekt eksemplar.³²

Ellers er den mest frugtbare digteriske genre under Frederik II skolekomedien. Egentlig er det lidt sært, eftersom danskerne først får et offentligt tilgængeligt teater i en dertil indrettet bygning med det københavnske Operahus 1703-08 i Fredericiagade (nu sæde for Østre Landsret) og mere væsentligt med den københavnske Lille Grønnegade-scene i 1722-28. Skoledramaet opføres, som navnet siger, på latinskolerne af disciplene og er et led i den retoriske og moralske uddannelse, de skal gennemgå. Idealet var **pietas**, **virtus**, **eloquentia** (fromhed, duelighed, veltalenhed). Forestillinger på latin skabte behov for forestillinger på modersmålet til glæde for disciplenes forældre og for den lokale befolkning. I mangel af andre dansksprogede skuespil brugtes skolekomedierne også ved hofbegivenheder, og kongefamilien synes ærligt at sætte pris på genren.

Et kronologisk-geografisk rundskue kan etableres. Det kan begynde i **Helsingør**, hvor Hans Christensen Sthen som ung rektor 1565-74 lod sine elever opføre skuespil, hvis titler desværre ikke er oplyst. Det anonyme drama *Kortt Wendingh* fra begyndelsen af 1570erne er nok skrevet af Sthen – i hvert fald genfindes partier af teksten ordret i det af ham publicerede og signerede digt *Lyckens Hiul* fra 1581. Sthens komedie består af en lang række stærkt skematiske monologer af personer, der skifter lykke til ulykke og omvendt; teksten omfatter 3.526 verslinjer samt tre sange, som placeres efter hver af de tre akter. Udgangspunktet er et udtryk fra romeren Terents' komedie *Eunuchus* (II, 2, 45): "Omnium rerum vicissitudo" (Alle tings vekslens). *Kortt Wendingh* trykkes først 1865-66.³³

Peder Jensen Hegelund (1542-1614) står for bibeldramaet *Susanna* og mellemspillet *Calumnia sev diabola personata* (Bagtalelse, fremstillet som en djævelsk kvinde, se billedet s. 16). *Susanna* har et samtidigt forlæg på

³¹ Kongsted 1589, J iv v; Zoilos er typenavn på en bitter og negativ kritiker, efter en græker fra ca. 270 f.Kr., som bl.a. kritiserede Homer; mestere = dadle, kritisere strengt og arrogant; Arpe = sårskorpe, udslæt i hovedbunden.

³² Olrik 1925, 209-241, 449-450.

³³ Birket Smith 1865-66; en ny tekstkritisk udgave ved Leif Stedstrup er i arbejde.

nylatin af tyskeren Sixtus Birck (Betuleius), men opførtes i 1576 i **Ribe** i Hegelunds fordanskning; *Calumnia* er en meget lang monolog, der redegør for alle bagtalelsens reelle og mulige udformninger. Begge tekster blev udgivet under ét i 1579 (med trykkeåret 1578) med en lang dedikation til dronning Sophia.³⁴ Det prægtige originaltryk er udstyret med talrige marginalnoter, der paralleliserer til antikke klassikere, til Bibelen og til latinske sentenser. Ja, der bringes endda for første gang i dansk teaterhistorie en skitse til et kostume i form af et træsnit af bagtalelsen. Det fromme bibelske emne om den kyske – dvs. trofaste, for hun var gift – Susanna (fra *Daniels Bog*) og den moraliserende selvstændigt påfundne gennemgang af det onde rygtes udseende og væsen sikrede dramatikerens mod kirkelige angreb for letfærdighed. Interessant er de meget detaljerede regibemærkninger, der giver indtryk af både forventninger og muligheder i det scenografiske. De parrimede knittelvers afløses på dramatiske højdepunkter af kortlinjer med kun 2 trykstærke stavelser, en variation, der imponerede samtiden. Hegelund gør pædagogisk effektivt brug af danske ordsprog, mens den afsluttende retsscene kan være et mønster på juridisk eloquentia i modersmålet. En række humanistiske kolleger, som vel også har været den trykte bogs primære publikum, hylder i nylatinske og danske gratulationsvers foran i bogen Hegelund for hans digteriske bedrift. Iver Bertelsen roser de "skøne oc vel bequemme ord", mens filologen, historikeren og diplomaten Niels Krag påstår, at "Met beder skick, skøner sprog, artliger ord / Saadan Bog paa Danske nep findis er giord".³⁵ Fem andre bibelske dramaer af Hegelund kendes som titler, men er ikke overleveret, har måske endda aldrig været trykt.

I **Kolding** står Søren Kjær (Paludanus) (ca. 1520-82) i 1570erne for nu tabte oversættelser af tyske skoledramatikere. Hegelunds gejstlige kollega i **Viborg**, Hieronimus Justesen Ranch (1539-1607), fejrede den lille prins Christians hyldning til Frederik IIs efterfølger på tinget i Viborg 16. juni 1584 med det gammeltestamentlige drama *Kong Salomons Hyldning*, udgivet af ham selv i 1585 i stateligt udstyr med religiøse og moralske kommentarer samt danske ordsprog og latinske sentenser i marginen.³⁶ Den satiriske klovneræsonnør spilledes ved forestillingen for kongefamilien af Ranch. To senere stykker af ham, syngestykket *Samsons Fængsel* og komedien *Karrig Niding*, skrives omkring århundredskiftet – den sidste kasseres vist nok af den teologiske censur i København, med rette, for så vidt som handlingen viser en ekstremt gerrig husbond, der franarres hustru, familie, gård og gods af en livsglad og særdeles verdslig vagabond. Prologens og epilogens generelle moraler med bibelhenvisninger kan ikke skjule stykkets genrebestemte manglende interesse for borgerlig anstændighed, hvad angår ejendomsret og ægteskab. Ligeledes efter Frederik IIs regeringstid ligger et håndskrift fra omkring 1600, der stammer fra rektor Peder Thøgersen (1577-

³⁴ Birket Smith 1888-90.

³⁵ Birket Smith 1888-90, 16 og 19; artliger = kunsthåndværkere.

³⁶ Birket Smith 1876-77, 1-134.

1634) i **Randers**. Det rummer bearbejdelser ved ham af i alt 9 skuespil, men næppe tekster af ham. Herfra trykkes *Tobiæ Comoedia* i 1884, tre mellemspill i 1929 og omsider hele håndskriftet i 2001.³⁷

Skuespillet – som Anders Sørensen Vedel aldrig dyrkede – blev således via uddannelsessystemet og hoffet den foretrukne genre. Desværre må man konstatere, at intet af denne dramatik fra Frederik II's tid kommer i blot nærhed af den lidt yngre Shakespeare i England (1564-1616) og dennes samtidige.

Afrundende skal fremhæves, som det ses af de nævnte bynavne, at skolekomedien under Frederik II er et provinsbyfænomen. Der er ingen københavnske af arten, og i det hele taget er det først under den entreprenante bygherre Christian IV, at hovedstaden bliver mere og mere central i rigets åndelige liv. Medtager man saglitteratur og teologi, må man også have **Malmø** med som en vigtig dansk kulturby.

Eftermæle for litteraturen under Frederik II

Regnskabet for danskesproget digtning under Frederik II's 29 år som dansk konge er lidt mismodigt at gøre op. Kongen havde kun en mådelig boglig uddannelse, var vist også ordblind og rodede i sit skriftsprog frem og tilbage mellem nedertysk og dårligt stavet dansk – måske netop derfor ytrede kongen sig helst mundtlig ved borddiskussioner, en yndet selskabsskik dengang, eller gennem sine medhjælpere.³⁸ Hans personlige interesse for dansk digtning lader sig kun usikkert belyse. Hans tugtemester i barndommen var fra 1541 til 1552 historikeren Hans Svaning (1503-84), der i 1577 blev Vedels første svigerfader, men hvis ry som krønikeskriver allerede blegnede i hans levetid. På sin fyrstelige elevs Norgesrejse i 1548 tog Svaning kontakt med bonden Laurents Hanssøn og bad denne oversætte de norske kongesagaer til dansk til prinsen, hvad han også gjorde.³⁹ Da Frederik blev konge, imødekom han tidens tendenser ved at ansætte historieskrivere, der dengang ofte også var historiske digtere, til at underbygge berettigelsen af Danmarks udenrigspolitik. Hvis kongen selv var svag i det bogligt-videnskabelige, indså han nok, at forskere som Tycho Brahe kunne kaste glans over hans kongerige. Desuden favoriserede Frederik II i topstillinger, navnlig i kanslerembedet, som universitetet hørte ind under, veluddannede og kulturorienterede adelige, der havde overordnede ideer og kunne give specielle opdrag. Under Frederik II's renæssance er forfatterne præster og skolemænd, som i deres rimede værker søger at behandle nationale og nationalhistoriske emner uden at korte af på deres tro. Pligten til at indlevere tekster, der skulle trykkes, til censur hos teologerne, garanterede mod kætteri og ugudelighed. At anerkendte digtere helt frem til og med Thomas Kingo († 1703) forventedes at beskæftige sig med objektive emner og ikke udtrykte et personligt følt eller

³⁷ Birket Smith 1884, Pedersen 1929, Stedstrup 2001.

³⁸ Jensen 1997, 83.

³⁹ Rørdom 1867, 70-72, oversættelsen tryktes ved Gustav Storm 1898-99.

oplevet indre liv, er et træk, som først bliver bemærket og modarbejdet i oplysningstiden, hvor de rent menneskelige interesser i stigende grad tillades, og begrebet om individuel personlighed dukker op. Alligevel skal man ikke overse, at en lødig digtning på dansk, der skridt for skridt frigjorde sig fra religionen og lod verdslige synsvinkler tone frem, kunne trives under Frederik II og i Christian IVs umyndighedsår.

Overgangstiden fra reformationens fuldbyrkelse til det 17. århundrede kan betegnes som renæssancehumanisme. Men de skønlitterære titler i årene 1559-88 er ret få. Den professionelle og seriøse forfatter, der kan leve af at skrive og sælge sine bøger, bliver først mulig med Holberg-tiden. Et bæredygtigt publikum i borgerskabet er en forudsætning for en litterær udvikling i europæisk forstand.

Hvis dansk renæssance skal gøres identisk med Frederik II's tre tiår – hvad der er for snæver en afgrænsning for danske litteraturhistorikere – kan man sammenfatte i tre punkter.

For det første er den *æstetiske* holdning i dansk digtning præget af *respekt for de antikke klassikere*, den litteratur, der også var den dominerende i latinskolerne. Det gælder såvel genrevalg, komposition som kommentering.

For det andet er den *ideologiske* holdning protestantismens med *front såvel mod folkelig hedensk overtro som mod samtidig katolicisme*. Den skærpes teologisk under efterfølgeren Christian IV til en indædt kamp imod de jesuitiske modreformatorer og imod protestanter med kalvinistisk tendens i fortolkningen af nadverlæren. Det resulterer fra og med reformationsjubilæet i 1617 i en bogstavtro luthersk ortodoksi. Christian IV's regimente markerer højdepunktet af danske hekseprocesser.

Og for det tredje – og væsentligst i dansk litteraturs historie – savnede Frederik II-tidens danske digtere rent praktisk-digterisk en *tidssvarende litterær formverden* at trække på. Det betyder, at middelalderlige genrer, stiltræk og versemål hos dem fik et overraskende langt efterliv, faktisk på over hundrede år. Det positivt betragtet smidige og måske talesprogsnære knittelvers fra middelalderen forblev et ideal til og med provsten, historiografen og digteren Claus Christoffersen Lyschanders død i årsskiftet 1623-24. I trykte rimværker *Den Grønlandske Chronica*, 1608, *Den Calmarnske Triumph*, 1611, og *Christian den Femtis Vdvellelsis oc Hyldings Historia*, 1623, samt den da kun i håndskrifter mangfoldiggjorte *Billeslægtens rimkrønike*, 1597-1602, forstod Lyschander nænsomt at forenkle og polere de gamle uregelmæssige gangarter til et højdepunkt af naturlighed – som dog turde bero på digterisk omhu af samme art som Vedels, når han udbedrede verslinjer og uden afslørende moderne fingeraftryk ændrede eller tilsatte strofer i sine vise-gengivelser.

Stilistisk og vershistorisk betragtet begynder dansk renæssancepoesi først i 1610'erne. Fra og med Anders Arrebo (1587-1637) med et

lejlighedsdigt om Kalmars erobring 1611,⁴⁰ trykt samme år, bestræber yngre digtere sig for regelmæssigt alternerende versrytme i nordeuropæiske renæssancepoetologers smag. Niveauet angives i den schlesiske teoretiker og digter Martin Opitz' tidstypiske *Prosodia Germanica oder Buch von der deutschen Poeterey*, 1624. Den konsekvente gennemførelse af det nye princip lykkedes dog først for Arrebo fra og med hans sørgedigt over Christian IVs dronning i 1612.⁴¹ En nutidig iagttager, der har prøvet at snedkre konfirmations- eller bryllupssange sammen, forstår næppe, hvorfor det dengang var så svært for begavede og veluddannede mennesker at få sproget til at passe ind i de nye rytmer.

Herefter er regelmæssig alternation eksemplarisk for alle gode digtere fra Arrebos højt beundrede aleksandrinerepos *Hexaëmeron*, efterladt 1637 og først trykt posthumt ved hans søn 1661, over Kingo, Holberg og Tullin frem til Ewald og Wessel. Det varer, indtil førromantikere og romantikere igen krænger spændetrøjen af sig og, foruden til oldislandske strofeformer, vender tilbage til middelalderlige knittelvers og Nibelungen- og folkevisestrofer. Det betyder en genkomst af dansk og nordisk oldtid og middelalder og har umiddelbart kun lidt at gøre med de ældre forsøg på at importere en gloriøs fælleseuropæisk renæssancebevægelse under Frederik II's regimente. Den første danske efter moderne kriterier videnskabelige litteraturhistorie, N.M. Petersens, har i 1856 den knappe formulering om vor konge: "Frederik den Anden var næppe nogen udmærket Mand, og alligevel er hans Regjeringstid velgjørende og hæderlig".⁴² Det har været en rimelig formel lige siden og kan også gælde periodens digtning på modersmålet.

Litteraturliste

- Arnholtz, Arthur m.fl. (udg.) 1953, *Danske metrikere*, I. *Fra Bielke til Gerner*, København.
- Balslev-Clausen, Peter 2004: "Forordene i reformationstidens danske salmebøger", *Hymnologiske Meddelelser*, 33. årg., 245-281.
- Birket Smith, S. (udg.) 1865-66: "Kortt Wendingh", *Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie*, I, 185-288.
- Birket Smith, S. (udg.) 1868, *LVDVS DE SANCTO KANVTO DVCE. Et fædrelandsk Skuespil fra Reformationstiden*, København.
- Birket Smith, S. (udg.) 1874, *De tre ældste danske Skuespil ("Christiern Hansens Komedier")*, København.
- Birket Smith, S. (udg.) 1876-77, *Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil og Fugleviser*, København.
- Birket Smith, S. (udg.) 1884, *Tobiæ Comoedia*, København.
- Birket Smith, S. (udg.) 1888-90, *Peder Hegelund's Susanna og Calumnia*, København.

⁴⁰ Simonsen 1965, 267-273.

⁴¹ Simonsen 1965, 273-281.

⁴² Petersen 1856, 8; hæderlig = hæderfuld.

- Bjørnbo, Axel Anthon & Carl S. Petersen 1904, *Fyenboen Claudius Clavus Swart (Claudius Clavus), Nordens ældste Kartograf. En Monografi*, København.
- Bom, Kaj 1973, "Danmarks norske Folkeviser", *Danske Studier* 1973, 185-190 (med tillæg).
- Dal, Erik 1998, "Liljebjerget – Anders Sørensen Vedels bogtrykkeri 1591-92", *By, marsk og geest 10. Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen*, Ribe, 51-63.
- DgF, se Grundtvig 1853, Grundtvig 1854, Olrik 1895, Grüner-Nielsen 1933-58, Knudsen 1976.
- Grundtvig, Svend (udg.) 1853, *Danmarks gamle Folkeviser*, I, København.
- Grundtvig, Svend (udg.) 1854, *Danmarks gamle Folkeviser*, II, København.
- Grüner-Nielsen, H. (udg.) 1912-31/1978-79, *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630*, I-VI, København.
- Grüner-Nielsen, H. m.fl. (red.) 1933-58, *Danmarks gamle Folkeviser*, X, København.
- Grüner-Nielsen, H. (red.) 1933: "Tillæg til Nr. 19. Angelfyr og Helmer Kamp", Grüner-Nielsen 1933-58, 14-16.
- Jensen, Frede P. 1997: "Frederik 2.", Lund 1997, København, 83.
- Knudsen, Thorkild m.fl. (udg.) 1976, *Danmarks gamle Folkeviser*, XI, København.
- Kongsted (Regiostadanus), Oluf Pedersen 1589, *Graffscriftt [...]*, København.
- Lund, Jørn (red.) 1997, *Den Store Danske Encyklopædi. Danmarks Nationalleksikon*, 7, København.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming 2002: "Anders Sørensen Vedel og Peder Syv. To lærde folkeviseudgivere", Lundgreen-Nielsen & Ruus 2002, København, 153-374.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming & Erik Petersen (udg.) 1989, *C.C. Lyschanders Digtning 1579-1623*, I-II, København.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming & Hanne Ruus (red.) 2002, *Svøbt i mår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*, Bind 4 *Lærdom og overtro*, København.
- Lyster, Jens & Jens Højgård (udg.) 1994, *Hans Christensen Sthens Skrifter*, I. *En liden Vandrebog*, København.
- Lyster, Jens & Jens Højgård (udg.) 2003, *Hans Christensen Sthens Skrifter*, II. *Christelige oc vdkaarne Bøner og En Liden Haandbog*, København.
- Mogensen, Svend (udg.) 1936, *Peder Smed og Adser Bonde efter Trykket 1559*, Aarhus - København.
- Molbech, Christian (udg.) 1836, *Præsten i Odense Herr Michaels tre danske Riimværker fra A. 1496*, København.
- Møller, Niels & K. Sandfeld Jensen (udg.) 1915-23, *En Ræffue Bog. Herman Weigeres Oversættelse af Reinke de Vos*, I: *Text*, II: *Oplysninger og Ordbog*, København.

- Nielsen, Marita Akhøj 2004, *Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder*, 1. *Analyser og tolkninger*, 2. *Tekstbilag. Litteraturlister. Registre*, København.
- Nielsen, Svend (udg.) 1976: "Melodierne", Knudsen 1976, København.
- Olrik, Axel (udg.) 1895, *Danmarks gamle Folkeviser*, VI, København.
- Olrik, Jørgen (udg.) 1925: "Persenober og Konstantianobis" og "Dværgekongen Lavrin", Olrik & Paulli 1925, 149-207, 392-410 og 209-241, 449-450.
- Olrik, Jørgen & R. Paulli (udg.) 1925, *Danske Folkebøger fra 16. og 17. Aarhundrede*, VI, København.
- Pedersen, Johs. (udg.) 1929: "Tre danske mellemstil fra 'Randershåndskriftet' ", *Danske Studier* 1929, 130-142.
- Petersen, N.M. 1856, *Bidrag til den danske Litteraturs Historie i det lærde Tidsrum 1560-1700*, København.
- Reravius, Rasmus 1574, *Frederichs den Andens [...] Kronings oc Brøllups Historie*, København.
- Rørdam, Holger Fr. 1867, *Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen*, I. *Tidsrummet fra Reformationen til Anders Sørensen Vedel*, København (det udkomne).
- Rørdam, Holger Fr. (udg.) 1888, *Klavs Lyskander, Billeslægtens Rimkrønike*, København.
- Simonsen, Vagn Lundgaard (udg.) 1965, *Anders Arrebo Samlede Skrifter*, I. *Hexaëmeron. Lejlighedsdigte - Breve*, København.
- Stedstrup, Leif (udg.) 2001, *Randershåndskriftet. En samling skolekomedier fra ca. 1600. En diplomatarisk udgave af GkS 794,2^o, 1-3*, København.
- Stedstrup, Leif (udg.) 2004, *Tre skolekomedier. Fra tiden omkring 1530. En diplomatarisk udgave af håndskriftet Thott 780 fol.*, København.
- Stedstrup, Leif (udg.) 2005, *Ludus de Sancto Canuto Duce. Et spil om Hellig Hertug Knud Lavard. En diplomatarisk udgave af håndskriftet Thott 1409,4^o*, København.
- Sørensen, Søren 2004: "Petrarca som salmedigter", *Hymnologiske Meddelelser*, 33. årgang, 283-294.
- Thomissøn, Hans (red.) 1569, *Den danske Psalmebog, met mange Christelige Psalmer, Ordentlig tilsammenset, formeret oc forbedret*, København.
- Thuesen, Karen (udg.) 1993, *Anders Sørensen Vedels Hundredviser. Faksimileudgave med indledning og noter*, København.
- Toldberg, Helge 1961, *Den danske Rimkrønike, I Ghementrykket 1495 med variantapparat*, København.
- Wegener, C.F. 1847, *Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel*, København.

Bagtalelsen, træsnit fra Peder Hegelunds Calumnia (København, Vingaard, 1579). Her efter Birket Smith 1888-90, s. 149.